

15. Держархів Полтавської області, ф. П-15, оп. 2, спр.1686, 134.
16. Держархів Харківської області, ф. Р-1780, оп. 3, спр. 445, 212.
17. Держархів Черкаської області, ф. Р-3070, оп.1, спр. 300, 253.
18. Новости дня. Хроники наших дней. Апрель 1954 года. №20 (Реж: Тулуб'єва З.,1954)
19. СССР: Анекдоты про Хрущева [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ussr.km.ru/anedot/khrushchev.html>
20. Шліхта Н. Історія радянського суспільства : Навч. посібник / Наталя Шліхта. – К.: Видавничо-поліграфічний центр НаУКМА, 2010, 218 с.

* * *

УДК 9:908:433

Ж. Авраменко

НІМЕЦЬКА ЛЮТЕРАНСЬКА ОБЩИНА ПОЛТАВИ: МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ

З початку історії людства відбувалися погітні міграційні процеси, що не припиняються і в сучасному світі. При цьому закономірним є факт, що кожна міграційна група, котра належить до тих чи інших народностей і націй, приносить з собою власний цілісний культурний комплекс і гармонійно вплітає його в нові умови життя. Проте, більшою мірою нас цікавлять етапи та перебіг формування німецької лютеранської общини в Полтаві, які будуть розглянуті в даній статті. Ця тема є надзвичайно актуальною, оскільки на сьогоднішній день відбуваються активні процеси відновлення релігійних, культурних, партнерських зв'язків, перерваних за більшовизму.

Відлік в історії формування Полтавської лютеранської громади можна розпочати з моменту видання Височайшого указу від 16 листопада 1767 року за часів правління Катерини II, за яким для всієї імперії, згідно з існуючим тоді поділом армії та держави, призначено 7 євангелістсько-лютеранських посад дивізійних проповідників. Першим дивізійним проповідником на території України було призначено в 1768 р. прусського підданого Крістіана (Христіана) Вебера, котрий обрав місцем резиденції Полтаву. Звідси він вирушав Україною, щоб проводити богослужіння для військових і цивільних лютеран. У Полтаві та на околицях налічувалась всього 5-6 осіб послідовників учення М. Лютера [4; с.21]. Через нечисельність парафіян не було потреби в окремій культовій споруді, ймовірно, тому Вебер проводив богослужіння в одній із кімнат власного будинку. К. Вебер обіймав свою посаду аж до самої смерті 9 жовтня 1809 р.

Фактично смерть К. Вебера в часових рамках збігається з наступним етапом історії формування лютеранської громади в Полтаві. Згідно з царським указом від 20 червня 1808 року для прискорення розвитку в Росії виробництва сукна із Богемії, Моравії були запрошені ремісники, суконні фабриканти [1; с.73]. Уже в 1809 р. в Полтаві з'явилися перші переселенці колоністи у складі 54 сім'ї (249 осіб обох статей) [6; с.472]. Для розташування колоністів у Полтаві (вірніше, тоді ще околиці міста) було виділено землю, в рамках сучасних районів вулиць Сковороди, Балакіна, Федіра Моргуна та декількох прилеглих провулків [4; с.57].

Переселенці отримували цілий набір прав відповідно до «умов, височайше утверджених по докладу міністра внутрішніх дел» від 20 лютого 1804 року [3; с.51], серед них: свобода віросповідання; звільнення від сплати податків і повинностей на 10 років; виділення землі тощо. Після смерті К. Вебера указом військового міністерства від 8 квітня 1810 р. дивізійним проповідником став Карл-Август Леммер, котрий також обрав місцем проживання Полтаву. Незабаром після його вступу на посаду, було поділено парафію на стару (міську) і нову колоністську (головну) та утворено церковну раду, що складалася з двох церковних старост від колоністської парафії [2; с.92]. Богослужіння проходило у великій молитовній залі казенної будівлі, а з осені 1811 р. – в кімнаті будинку Леммера, за що пастор отримував плату з церковної каси.

Тим часом відбулися негативні зміни в житті колоністів. В указі від 27 грудня 1818 р. ми знаходимо відомості про те, що «іноземні суконщики знаходилися в розореному становищі» [3; с.52]. Для поліпшення становища колоністів в тому ж указі, окрім дарування землі, було визначено, що казенний борг анульовано і не повинен стягуватися; інструменти, будівлі теж безоплатно приватизувалися; колоністи отримували право брати позики для сімей по сто рублів на три роки та надавалася свобода займатися ремеслом незалежно від місцевого керівництва. Незадовго до зазначеного указу, в серпні 1818 року пастор Леммер пішов у відставку.

Та, незважаючи на це, людям було необхідно задовольняти свої духовні потреби, для чого використовувалась кімната в будинку церковного старости Фаренкруга в місті. На початку 1821 року вільну вакансію пастора зайняв Франц Август Літнер [4; с.98]. На цей час за рахунок демографічного буму кімната стала замалою для богослужінь, а пізніше така ж проблема виникла і в найманому будинку вдови Цейшнер. Користуючись готівкою від колишніх зборів пожертв, що становили на 1830 рік суму в 2610 рублів асигнаціями, навесні 1830 р. почали будівництво першої дерев'яної церкви. 25 червня 1832 р. церква була урочисто освячена пасторами – Дікгофом, Розенштраухом і Штейманом,

під назвою «Кірха Св. Петра», і передана за призначенням [6; с.655]. У цій церкві протягом майже 50 років проповідувалося слово Боже і відбувалися таїнства.

Однак з часом відчувалася гостра необхідність у будівництві нової церкви, оскільки стара дерев'яна, внаслідок протягів і холоду стала непридатною. У зв'язку з дефіцитом коштів голови церковної ради Е.П.Врангель, Мензенкамф і К. Е. Циммерман упродовж багатьох років за допомогою проведення концертів і лотерей зібрали гроші в сумі 5000 рублів, до 1868 р. сума зросла до 7000 руб. У тому ж 1868 р. на одному з зібрань парафії було вирішено побудувати нову кам'яну церкву позаду будівлі губернських присутніх місць, на подарованій, за клопотанням губернатора М. А. Мартинова, трикутній ділянці землі на розі сучасних вулиць Монастирської і Фрунзе. Подолавши певні матеріальні та проектні труднощі, 12 липня 1877 р. відбулося закладення нової Петропавлівської кірхи. Будівництво, за проектом губернського архітектора с. Г. Григораша тривало 4 роки. Урочисте освячення кірхи відбулося 1 листопада 1881 року, що стало піком розвитку в формуванні лютеранського приходу. Вона відразу ж стала не лише місцем молитовних зібрань лютеран Полтави, а й осередком німецької культури, архітектурним шедевром міста. Головний фасад церкви увінчувався дзвіницею, головний дзвін важив 34 пуди. Розміри внутрішнього приміщення храму вражаючі: довжина – 27, ширина – 17 і висота – 15 аршин. Богослужіння в церкві відбувалося в супроводі органної музики [6; с.656].

Петропавлівська кірха була закрита в 1932 р., а у 1933 р. – висаджена в повітря і розібрана. Першим проповідником в новій кірхі став пастор Адам Штраус, який з 1877 року служив і в старій будівлі. Напередодні революції 1917 р. полтавським пастором лютеранського сповідання був Гуго Юлійович Штам.

З встановленням більшовицької влади на теренах Полтавщини почалася нещадна боротьба з релігією та гоніння на священнослужителів і вірян незалежно від конфесій. Звичайно ж, лютерани не були винятком, фактично було зруйновано все, що будувалося століттями і міцно вкорінилось у суспільне життя. Після Першої і, особливо, після Другої світових воєн німецька етнічна група як спільнота і релігійна громада практично припинила існування. У період сталінізму згідно з указом від 28 серпня 1941 р. німці підлягали депортації, висланню, їх позбавили віри, святинь і рідної домівки, відправивши на десятки років у шахти, в'язниці, табори, поселення і тюрми. Десталінізація і період «відлиги» теж не принесли бажаного «потепління» для німецьких вигнанців. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 серпня 1964 р. їм дозволялося

переселятися з Уралу лише в Казахстан, Сибір, Північний Кавказ і навпаки. Та й там, за свідченнями очевидців, до них ставилися вороже.

Відродження німецької громади стало можливим з проголошенням незалежності України. Ще в лютому 1991 р. відбулося перше зібрання німців Полтавської області, на яке прийшло сім осіб. Головою громади було обрано В. П. Фольмера [3; с.57]. Чисельність громади зростала, але пізніше більшість мігрувала в Німеччину. Наразі функціонує громадська організація «Полтавський центр німецької культури «Віденгебурд», що знаходиться за адресою м. Полтава, вул. Коваля, 3/38, керівник організації Лариса Ріттер.

Правова база свободи віросповідання (ст. 35 Конституції України, ст.4 Декларації прав національностей України), слідом за створенням «Віденгебурда», дала поштовх і до заснування німецько-лютеранської релігійної громади наприкінці 1992 р., що нараховувала тоді 12 осіб. Першим керівником став І. І. Гаак [4; с.77]. Зараз вона має назву «Примирення» та знаходиться за адресою м. Полтава, вул. Коцюбинського, 54 а. Її очолює Катерина Василівна Ківа. Сучасна євангелістсько-лютеранська община не тільки задовольняє духовні потреби своїх вірян, а й активно займається благодійними волонтерськими проектами: годування безпритульних людей щотижня; літній табір сеньйорів для людей похилого віку; заняття з дітьми, що мають психічні відхилення в розвитку та тренінги з людьми, що мають алкогольну залежність; розважальна благодійна програма для дітей в Кременчуцькій колонії для неповнолітніх «Інший день» тощо. Незважаючи на те, що громада налічує всього близько 60 осіб (з них, доречі, лише дві людини німецької національності), вона дуже активна, відроджує давні традиції, що були брутально перервані за радянської доби. Громада веде діалог з владою щодо відбудови зруйнованої в 1933 р. Петропавлівської кірхи, проте і документально засвідчена позиція влади, і аналіз суспільної думки на основі соціологічного опитування, допускають лише увічнення місця, де знаходилась архітектурна споруда, пам'ятним знаком [5]. А що стосується відбудови церкви, то перспектива більше ніж примарна.

Таким чином, ми прослідкували етапи розвитку полтавської лютеранської парафії від моменту заснування до сьогодні. Було з'ясовано та обґрунтовано, що історично лютеранська община м. Полтави пройшла кілька етапів: поява (середина XVIII – початок XIX ст.), активна фаза розвитку (перша половина – середина XIX ст.), розквіт (середина XIX – перша чверть XX ст.), знищення (1930-ті рр. XX ст.), перерва традиції, ймовірно підпілля (1930-ті рр. – кінець XX ст.), відродження (199 – 1992 рр. до сучасності). Сам собою напрашується висновок про те, що

культурні, духовні цінності не можливо придушити насильницькими методами. Один з головних історичних уроків полягає у закріпленні міжконфесійної та міжнаціональної толерантності у суспільстві та неприпустимості насилля у державно-церковних відносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоусько О. А., Мірошніченко В. І. Нова історія Полтавщини. Кінець XVIII – початок XIX століття / О. А. Білоусько, В. І. Мірошніченко. – Полтава, «Оріяна», 2003. – 264 с.
2. Дорога довгою в життя... [Текст] : в 2-х Частях / Книга в честь 10-летия общины г. Полтавы; материалы собр и подгот. З. Штидт, тех. ред. Е. Кива; худ. оформ. И. Еккерман. – Полтава, 2004. Часть I. – Полтава, 2004. – 140 с.
3. Дорога довгою в життя... [Текст] : в 2-х Частях / Книга в честь 10-летия общины г. Полтавы; материалы собр и подгот. З. Штидт, тех. ред. Е. Кива; худ. оформ. И. Еккерман. – Полтава, 2004. Часть II. – Полтава, 2004. – 120 с.
4. Жук В. Н. Долею пов'язані з Україною [Текст] : нариси з історії історії німецьких колоністів на Полтавщині, про долю їх нащадків і відродження німецьких товариств у краї / В.Н. Жук. – Полтава : Дивосвіт, 2006. – 330 с.
5. Особистий архів: соціологічне дослідження, інтерв'ю / збір. Ж.М.Авраменко. – Полтава, 2015.
6. Полтавщина [Текст]: енциклопедичний довідник / За ред. А.В.Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – 1024 с.

* * *

УДК 94(477.53)»1630/1640»

М. Марочканич

КОЛОНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯРЕМИ ВИШНЕВЕЦЬКОГО НА ПОЛТАВЩИНІ (1630-ТІ – КІН. 1640-Х РР.)

У статті проаналізовано основні джерела формування землеволодінь Вишневецьких. Встановлено особливості колонізаційної діяльності родини. Наголошено на військовому, адміністративному, дипломатичному та господарському таланту князя Яреми Вишневецького.

Ключові слова: Вишневецькі, колонізація, родина, політика, захоплення, «держава в державі».